

**A MAGYAR–HORVÁT HATÁR TÖRTÉNETI, KÖZJOGI, KÖZIGAZGATÁSI KÉRDÉSEI
1918-IG
(TÖRTÉNETI ÉS POLITIKAI FÖLDRAJZI VÁZLAT)**

Hajdú Zoltán¹

Mađarsko-hrvatska zajednička granica formira se od 896. godine, otkada su Mađari doselili na ovo područje. Granica u početku je bila jedna dosta široka zona (zvana: gyepeő) koja je tijekom sljedeća tri stoljeća sve više pretvorila odnosno istanjila se u graničnu crtu. Za vrijeme turske opsade (1526–1686.) proširilo se područje nastanjeno Hrvatima u Podravini. Dakle Drava u Mađarskom Kraljevstvu pretvorila se u graničnu liniju. Granica dvije države poslije nagodbe 1868. primila je administrativni, politički i ustavni oblik. Hrvatska je dobila izrazito široku autonomiju unutar povijesne Mađarske.

The Croatian-Hungarian common border was forming from 896, after the Hungarian conquest of the Carpathian Basin. The border first was a very wide zonal type, (gyepeő) and during three centuries it was narrowing to a border line. In the period of Turkish occupation (1526–1686) the Croatian settlement area was expanding for River Drava. Drava turned to be a border line between the two parts of Hungaria-Croatian Kingdom. After the Compromise between the two nations in 1868 the border turned to be an administrative, political and constitutional type. Croatia had a very wide autonomy in the framework of Historical Hungary.

1. BEVEZETÉS

A 355 km hosszúságú magyar–horvát államhatár történetileg az egyik legsajátosabb és legbonyolultabb fejlődésű magyar államhatár-szakasz. E határszakasz nagy része – igaz nem államhatárként, hanem belső közjogi és közigazgatási határként – a mai magyar államhatár egyetlen hosszú történeti múlttal rendelkező része. A mintegy 800 évig tartó magyar–horvát államközösségen belül a folyó szerepe, majd határjellege inkább összekötött, semmint elválasztott.

A közös állam-, szállásterületi, közjogi, közigazgatási határ problémája történetileg bonyolult, a két nép és a két nemzeti tudomány által nem mindig azonos módon és nem ugyanolyan tartalommal megítélt kérdéseket vetett fel mindenkor az együttélés teljes időszaka alatt.

A közös határ történeti összefüggéseit, benne a Száva kérdését, majd a Dráva potenciális hatásait 1918-ig is több jellegzetes szakaszra kell tagolnunk. Az első szakasz a magyar honfoglalástól az államközösségi kapcsolat létrejöttéig terjed, amelyben a magyarság Szlavónián és a szlavónokon keresztül érintkezett az „eredeti Horvátországgal”. Az

¹ DSc, egyetemi docens, PTE TTK FI Politikai Földrajzi és Területfejlesztési Tanszék

1102-ben létrejött legitím államközösségi kapcsolatok (a horvát történettudomány egy részének a felfogásában a Horvát–Magyar Királyság) sajátos szakaszának zárását jelentette a történeti Magyarország 1526-os mohácsi veresége. A következő korszakban a török hatalom hódítása és regnálása alapvetően újrendezte a korábbi szállásterületi, népességi, politikai stb. viszonyokat a szélesebb értelemben vett magyar–horvát érintkezési és együttélési térségben. Az ország három részre szakadása, a török pusztítás együtt járt mind a magyar, mind pedig a horvát szállásterületek térbeli átrendeződésével. A magyarság Dráva–Száva közti szállásterületét lényegében felszámolta a török uralom, a horvát lakosság északra húzódott eredeti szállásterületéről, a Dráva és Száva köze északi része horvát szállásterületté vált. Bonyolult időszak a két nép területi viszonyában a török kiűzésétől 1868-ig terjedő korszak, melyben Horvátország időnként önálló közjogi viszonyokat próbált kialakítani a bécsi hatalmi központtal. A legrészletesebben a dualista korszakkal foglalkozunk, melyben sok szempontból tanulságosan alakult a Dráva szerepe, szabályozott közjogi és közigazgatási határként funkcionált, e tekintetben elválasztott, ugyanakkor a gazdasági kapcsolatokat illetően összekötött.

Már a bevezetőben le kell szögeznünk, hogy nem a Száva vagy a Dráva formálta a történeti folyamatokat, hanem a különböző időszakokban, azok eltérő értékeinek és érdekeinek mentén, eltérő módon vették figyelembe, más-más módon viszonyultak a folyók adottságaihoz (elhatároló szerep, akadály-jelleg, egyértelmű láthatóság, közlekedési lehetőség stb.), illetve hatásaival számoltak (országhatárként, közjogi határként, megyehatárként), avagy hagyták teljesen vagy csak részben figyelmen kívül.

Azt is látnunk kell, hogy a magyar térszemléletben, már a korai időszakban is (KRISTÓ Gy. 2003) megjelent a folyókhoz való tudatos viszony, s már a XVI. században a nagy folyók szabták meg az ország térszemléleti felosztásának alapjait (OLÁH M. 1536/1985), s a későbbiekben (1723) pedig jelentős szerepet kaptak a közigazgatási, igazságszolgáltatási kerületek lehatárolásakor.

1918-ig a magyar történelemben „többféle” Horvátország (Teneni, Knini, Ó-Horvátország, Új-Horvátország, Tengermelléki Horvátország, Horvát-Szlavónország stb.) játszott szerepet, illetve jelent meg a magyar forrásokban és közjogi felfogásokban. A nevek részben eltérő területi és közjogi kapcsolati struktúrát is jelentettek Magyarország viszonylatában.

Nem csak Horvátország területisége problematikus történetileg, hanem Magyarországé is. Többféle Magyarország (Anyország, Magyar Birodalom, Magyar Királyság, Történeti Magyarország stb.) játszott szerepet a közös történelemben, s természetesen ezekhez az eltérő nevekhez is eltérő területi tartalom, nagyon különböző hatalomértékesítő lehetőség társult.

Az 1102-ben létrejött, s folyamatosan módosuló magyar–horvát államjogi kapcsolatok lényegi tartalmát, jellegét, jelentőségét a magyar állam- és jogtörténetben is eltérő módon fogalmazták meg, sőt időnként éles tudományos viták zajlottak a magyar tudományon belül is e kapcsolatokról. Horvátországot először „örökölt”, majd „meghódított”, később „kapcsolt” országrésznek, s 1868-ban pedig „társországnak” tekintették, illetve nevezték.

A horvát–magyar határ „küigazítása” (kijelölése, pontosítása, megállapítása stb.) tárgyában a magyar országgyűlés gyakran intézkedett (1557: XVIII. tc., 1559: XLVIII. tc., 1625: XXIII. tc., 1647: L. tc., 1655: XXX. tc., 1659: CVIII. tc., 1662: XXXVIII. tc., 1715: XXXIX., CXVI. tc., 1723: XVII. tc., 1741: LIII. tc., 1751: XXVI., XXXV. tc., 1765: XVI. tc., 1790: LXVIII. tc., 1802. XXVI. tc.), de legtöbb esetben nem lényegi területi módosításról volt szó, hanem bizottság kiküldéséről, a különböző vitás ügyek megvizsgálásáról.

A magyar–horvát kapcsolatok helyzetének, történeti változásainak értékelése önmagában minden változó történelmi szituációban újrendeződött, mégpedig nem csak a magyarok, hanem a horvátok részéről is. Tanulságos ebből a szempontból a Pécssett kiadott „Sorsunk” című folyóirat szerkesztőségi megjegyzése, melyet az 1944-ben ott megjelenő, az Árpád-kori kapcsolatokkal foglalkozó Dabinovic cikkhez fűzött. A szerkesztőség természetesnek tekintette, hogy egy zágrábi történész alapvetően más megközelítésben, s a megszokott magyar szemlélettől eltérően közelítette meg Horvátország és az Árpád-ház kapcsolatát.

2. A KÖZÖS HATÁR JELLEGÉNEK ÉS SZEREPÉNEK SAJÁTÓSÁGAI 1918-IG

2.1. A magyar honfoglalástól a legitim közjogi kapcsolat kialakulásáig

A magyar honfoglalás nem egy pontos naptári dátumhoz köthető esemény volt, hanem mintegy évtizedes folyamatként kell szemlélnünk legalább. A honfoglaló magyarság fokozatosan szállta meg a Kárpát-medence területét, s ennek során a Dunántúlt (900). A szorosabban ellenőrzött terület feltehetően a Drávaig húzódott először, majd megkezdődött a Dráva–Száva közének az ellenőrzése, a gyepűrendszerbe való szervezése is.

A magyar honfoglaláskor a Dráva–Száva közének keleti területein bolgár, a nyugati területein pedig bajor–karantán politikai uralmi területtel kell számolni, a lakosság nagyobb részét azonban szlavónok, (akiket szlávoknak, tótoknak, szlovéneknek egyaránt neveztek) szállásterülete volt. A magyar felfogás szerint 900-ra a magyar uralmi tér határai – különböző intenzitással szervezve – elérték délen a Szávát (SALLAI J. 1995, GYÖRFFY GY. 1977, KRISTÓ GY. 1988, TÖRTÉNELMI VILÁGATLASZ, 1991).

A Dráva–Száva közének nyugati része némileg eltérő jellegű fejlődést futott be. Györfy György – nem általánosan elfogadott véleménye szerint – a magyarok 950 körül már birtokba vették a Gvozd-hegységtől északra, a Kulpa és a Száva közé eső területeket is. Az általános felfogás szerint csak I. László terjesztette ki a magyar uralmat a Szávától délre eső területekre. A vita mögött feltehetően a gyepűrendszer eltérő jellegű értelmezése és értékelése húzódott meg. A gyepűrendszer térbeli többosztatúsága nem csak ebben a térségben, de másutt is viták forrása a korai magyar határok mentén (KRING M. 1934, SALLAI J. 1995).

A magyar keresztény királyság megalapítása felértékelte a Róma felé mutató stratégiai irányt. (Ez korábban is ismert volt, jórészt a kalandozások miatt.) Az új keresztény hatalom és Róma között létrejött a fontos Fehérvár–Észak-Balaton–Letenye–Zágráb (Zagreb)–Róma politikai és kapcsolati, valamint zarándokút.

Szent István a keresztény magyar királyság megalapításakor egyszerre szervezett államot és egyházat. A magyar államszervezés egyik feltűnő sajátossága, hogy István nem iktatta törvénybe az állam szervezeti és területi struktúráinak meghatározó elemeit. Az egyházszerzés területi folyamatairól és szabályozásáról viszonylag többet tudunk, mint az állam és a megyeszervezésről (GYÖRFFY GY. 1977, KRISTÓ GY. 1988). Mindkét struktúra területén találunk az ország belső részein, a „magterületen belül is” alapvetően vitatott kérdéseket.

Az István által alapított megyék rekonstrukciójára irányuló korábbi és az utóbbi két évtized törekvései meglehetősen eltérő eredményekre vezettek. Bizonytalan mind a megyék száma, határa, mind pedig területi konfigurációja (KRISTÓ GY. 1988, BAK B. 1997).

A Dél-Dunántúl területére vonatkozóan kialakult egy viszonylagos közmegegyezés, miszerint Kolon (Zala), Somogy, Baranya István által alapított megyéknek tekinthetőek, s határaik messze túlyúltak a Dráván, a legtöbb lehatárolás szerint elérték a Száva vonalát. (A gyepű területe ezekben a felfogásokban és lehatárolásokban a Száván túlra toló-

dott ki.) A három nagy területű megye mintegy „legyezőszerűen” fedte le a széles földrajzi teret. A megyeközpontok közül Baranyavár volt a legközelebb a Drávához, Baranya Dráván-túli területei a leginkább szervesen kapcsolódtak a központhoz.

Az egyházszervezés területén pontosabb forrásokkal rendelkezünk. 1009-ben – királyi parancsra – kijelölték a veszprémi és a pécsi püspökség határait. A két püspökség területe nagyjából a három megyét fogta át, s a Szávaig terjedt. A Dráva–Száva közének legkeletibb része a kalocsai érseki tartomány részét alkotta.

A két szomszédos keresztény királyság uralkodó házai között dinasztikus kapcsolatok alakultak ki. László magyar király nővére az utolsó horvát király felesége, majd özvegye lett. 1091-ben László magyar király bevonult az akkor pápai hűbérként kezelt „Tengeremelléki Horvátországba”, melyet a magyar források akkor „Szlavóniának” hívtak. Álmos herceget tette meg Horvátország királyának, s az új „jogviszony” kifejezéséként a „Pannónia királya” cím mellé felvette Szlavónia és Moesia nevét is. (A pápa és a magyar király közötti permanens vita bontakozott ki Horvátország uralmának jogcíméről. A horvátok sem ismerték el törvényesnek a László-féle rendezést.)

László a Dráva–Száva közén megszilárdította a királyi hatalmat. Létrehozta a zágrábi püspökséget, (1091, 1094, 1095 egyaránt szerepel a történeti forrásokban) s megindult a területen a megyerendszer „besűrűsödése”, új megyék alakulása. Fokozatosan négy új megye (Pozsega, Szerém, Valkó, Verőce) jött létre.

1102-ben Könyves Kálmán stabilizálta a magyar király horvátországi uralmát, Tengerfehérváron (Biográd) horvát királlyá koronázták. Az ország élére, személyes képviselőjeként bánt nevezett ki. 1105-re Kálmán befejezte Dalmácia meghódítását is.

A magyar közjogi irodalom egy része Horvátországot a „feudális magánjog” alapján „örökségnek” tekintette. (E szerint a felfogás szerint az utolsó horvát király, Zvonimir halála után a horvátok az elhunyt királyuk sógorának ajánlották fel a koronát.) A másik megítélés szerint Szent László, majd Könyves Kálmán beavatkozott a horvát belviszályokba, valójában elfoglalta Horvátországot, s így az hódított területként jelent meg a magyar közjogi rendszerben (FERDINANDY G. 1902, MOLNÁR K. 1929 TOMCSÁNYI M. 1942). Horvátország és az Árpád-ház közötti viszony értelmezése és elemzése kitüntetett figyelmet kapott mind a horvát, mind pedig a magyar történettudományban is (ANGYAL E. 1970, DABINOVIC, A. 1944).

Az Árpád-korban kialakuló szlavón bán intézménye a feudális jellegű, regionális kormányzás felé mutat, bár sokkal kevesebbet tudunk az intézményről, mint a hasonló erdélyi folyamatokról. Szlavónia helyzetének mindenre kiterjedő tisztázására nem adnak lehetőséget a korabeli magyar törvények sem. (A Corpus Juris Hungarici gyűjteményben 1222-től nagy számban találunk Szlavóniával, Horvátországgal, Horvát-Szlavónországgal stb. foglalkozó rendelkezéseket, jogaik és kiváltságaik ismételt megállapítása is rendszeresen megjelenik, de ezeket a törvényeket nagyon gyakran eltérő módon értelmezték.)

Az első szakaszban a Dráva nem töltött be lényegi határszerepet sem a közigazgatási, sem pedig az egyházszervezés tekintetében. Mindkét tekintetben sokkal inkább a Száva jelent meg egyfajta elhatároló tényezőként. A folyóhatár favorizálása azért volt „okszerű és kényelmes”, mert a folyó látható, világos választóvonalat jelentett. A Száva inkább betölthette ezt a szerepet, mint a folyását sokkal gyakrabban változtató Dráva.

2.2. A határok alakulása a közös államterben 1526-ig

A magyar uralkodók déli érdekeltsége nem csak megmaradt Horvátország és Dalmácia megszerzése után, hanem ki is szélesedett. 1141-ben II. Béla meghódította Rámát (Boszniát), s felvette a Ráma királya címet is. A déli területeken megindult egyfajta új nagytér-ségi védelmi zóna kialakítása, ezzel magyarázható a boszniai bánág létrehozása 1137-ben.

A korabeli okleveleket mindig egyfajta kritikával kell kezelni, de még inkább a korai térképábrázolásokat. A honfoglalás utáni időszakra vonatkozóan mind a szállásterületek, mind pedig az akkori értelemben vett „államhatár” nehezen rekonstruálhatóak, s eltérő módon tette ezt a horvát és a magyar történetírás, valamint a történeti kartográfia is. (Különösen tanulságos lenne részletesen egybevetni a különböző korszakok középiskolai történelmi atlaszainak a szemléletét.)

Al Idrisi arab utazó és geográfus 1154-ben megjelent földrajzi művében már megfogalmazza ugyan, hogy Magyarországot „Délről a velenceiek országa határolja”, de térképei – természetesen módon elnagyoltak, pontos történeti földrajzi elemzésre még nem alkalmasak.

A határok tekintetében az uralmi (állam), szállásterületi jellegű kérdés egyaránt megjelent. A feudális felfogásban a területek uralma részben a személyi viszonyok alapján alakult. A király személyes képviselőjén keresztül kormányozta Szlavóniát és Horvátországot. A XIII. században a két terület viszonya a magyar központi igazgatáshoz eltérő volt. A Dráva-Száva közén a magyar megerendszer volt jelen. Varasd, Zágráb, Kőrös, Verőce, Szana, Dubica, Orbász, Pozsega megye alkotta Szlavóniát ekkor, míg, Valkó és Szerém megyék nem tartoztak a regionális külön-kormányzathoz, közvetlenül kapcsolódtak a központi hatalomhoz. A régi Horvátország megőrizte saját korábbi területi beosztását. A Dráva nem volt éles megyehatár ekkor sem, Baranya megyéhez viszonylag kiterjedt Dráván-túli területek tartoztak.

A korszakban egyértelműen megjelent a magyar hatalmi dominancia, de azt nem követte semmilyen értelemben véve „etnikai megszállás”, a magyarság nem terjeszkedett túl a Száván, azt tekintette szállásterületi határának. A Dráva–Száva köze szinte minden tekintetben optimális lehetőségeket kínált mind a magyarság régi, mind pedig az új életformájának a megélésére.

A tatárjárás időszakában Trau (Trogir) vára rövid időre az egész királyság székvárosává vált kényszerből. IV. Béla innen kezdte meg az egész ország újraszervezését. A tatárjárás negatív demográfiai következményei sokkal súlyosabban voltak a magyarlakta területeken, mint a Száván túl.

A magyar nagyhatalmi státusz ismételt megerősödése időszakában Nagy Lajos 1358-tól Szlavóniát királyságként (*regnum Sclavoniae*) illesztette címei sorába. Az Anjouk déli irányú elkötelezettsége és érdeklődése erősebb volt, mint korábban az Árpád-házi uralkodóké.

A török megjelenése a déli határok mentén teljesen új helyzetet teremtett a keresztények számára. Hunyadi János sikerei egy időre gátat szabtak a terjeszkedésnek, de nem hátrították el azt. Hunyadi Mátyás 1476-ban tudatosan egyesítette a horvát–szlavón–dalmát báni méltóságot, s egyben lényegesen nagyobb szerepet szánt az egyesített területnek a török elleni védelemben.

Sajátos és fontos forrás az ország térszemlélete, s a Dráva ábrázolása szempontjából Lázár deák 1514-ben rajzolt és 1528-ben kiadott részletes Magyarország térképe. A térképet a nyomtatás során mintegy 45 fokkal eltájolták, de a helyes északi irányba állítva a korszak nemzetközi szintjét elérően, sőt meghaladóan ábrázolta Magyarország területét (*CARTOGRAPHIA HUNGARICA I.* 1972).

Az ország árvízmentesítés előtti természeti földrajzi struktúráját (különösen a síksági területeken) nagyrészt a vizek határozták meg. Ezzel magyarázható, hogy a magyar törvényhozás folyamatosan foglalkozott a vizek „határmódosító” szerepével. Werbőczy István „Hámaskönyv”-ében, mely 1848-ig a magyar szokásjog alapját képezte, az I. rész 87. cím alatt részletesen szabályozta azokat a határ- és területi kérdéseket, melyek a vizek áradásai, tisztító mozgása, helyváltoztatása stb. következtében állottak elő. A vizek „el-

csatoló” hatásának következtében nagyon sok vita keletkezett az ország területén belül, így nem meglepő, hogy ezekből a Dráva-mente sem maradt ki.

A történeti Magyarország térszemlélete, illetve közjogi-állami struktúrája szempontjából rendkívül fontos elemzést írt Oláh Miklós püspök 1536-ban, Brüsszelben. (OLÁH M. 1536/1985). Oláh egyértelműen úgy fogalmazott a regionális felosztásban, hogy: „Magyarország második részét a Dráva és a Száva fogják közre, másrészt a Száván túl csaknem az Adriai-tengerre néző Alpokig nyúlik el. A Száván túl van Horvátország és Bosznia, a boszniai püspökség..” (OLÁH M. 1985, p. 41).

A Dráva és a Száva által közrezárt terület – a megyei felosztás mellett – két nagyobb regionális egységre tagozódott Oláh Miklós által tudottan: az északi részt Magyar-Szlávonának (Zágráb, Varasd, Pozsega, Valpó, Valkó, és még sok egyéb megyékkel), a délit pedig Szerémségnek (Újlak (Ilok) a régió kezdete nyugatról és egyben fővárosa) nevezték.

A mi számunkra Oláh Miklós elemzése abból a szempontból fontos, hogy az ország négy részét a folyók által határolta le, s ebben a megfogalmazásban a Dráva az ország második nagyrégiójának az északi határát jelentette. A Dráva így történetileg viszonylag korán vált térszemléleti- és nagyrégió lehatároló képződménnyé.

A Mohács előtti magyar közigazgatási területbeosztásról viszonylag pontos korabeli források állnak rendelkezésünkre. A Dráva–Száva közének közigazgatási területbeosztása is megszilárdult. A Dráva vonala csaknem teljes hosszában megyehatár lett, jelentős mértékben már csak Baranya megye terjeszkedett túl a folyó másik partjára.

2.3. A határ változásai a török hódoltság időszakában

A Száva vonalat Nándorfehérvárnál (Belgrád, Beograd), a Dráva vonalat pedig Eszéknél (Osijek) érte el, illetve lépte át először a török terjeszkedés. A Dráva mentén nem készültek fel stratégiailag a török elleni küzdelemre, nem jött létre a folyó partján erős katonai védelmi rendszer.

A Királyi Magyarország rövid idő alatt csak egy keskeny nyugati sávra szűkült össze, s az is folyamatosan ki volt téve a török fenyegetésnek (Kószeg ostroma). A Dráva-völgye az egyik jelentős támadási és terjeszkedési irányt jelentette. Rövid idő alatt a Dráva–Száva közének csak kis nyugati része maradt meg magyar uralom alatt, az is állandóan változó területi kiterjedés mellett.

A török elleni küzdelemben a magyarok és a horvátok közös erővel vettek részt. A magyar és a horvát társadalom és közigazgatás egésze militarizálódott, a megyék csoportjai felett létrejött a főkapitányi rendszer. A Dráva–Száva köze nyugati területein a Horvát, a Vend és a Balaton–Dráva közti Főkapitányság vette fel – a változó kimenetelű, s hullámzó területekre kiterjedő – küzdelmet a törökkel szemben.

A hódoltsági területeken a törökök a saját stratégiai szemléletük alapján rendezkedtek be, felszámolták a megyerendszert, nem voltak tekintettel a korábbi területi struktúrákra. A török számára sem a Dráva, sem pedig a Száva nem jelentett „tiszteletben tartandó” határt.

Az 1660-as évek elején a Dráva-völgye vált a török elleni fegyveres küzdelem egyik meghatározó területévé. Zrínyi Miklós 1663–64. évi hadjáratai révén jelentős egyéni sikereket ért el, de nem volt képes strukturális változtatásra. A Dráva-völgye ezekben az években szinte mindenre kiterjedően jelentős károkat szenvedett.

Ugyanakkor a korszak sajátos változásokat is hozott. Az alföldi magyar marhatelepszés, majd Itáliába irányuló marhakivitel fellendülése magával hozta Buccari (Boca) kikötőjének, illetve az oda vezető útnak a gazdasági felértékelődését. A magyar gazdaság számára valójában ekkor vált először igazán fontossá az Adria, illetve az exportkikötő.

A török kiűzésére végül az 1683–1699 közötti években került sor, s a küzdelem elsődleges színtere nem a Dráva, hanem a Duna-völgye volt. A felszabadító háborúk során a Dráva-mente „csak” mellékhadszíntér volt, de így is lényegében elnéptelenedett.

2.4. A török alóli felszabadulás utáni reorganizáció és az újrarendezés kérdései 1867-ig

A Karlócai béke keretei között 1699-ben lényegében pontosan megállapították a (vonalas) országhatárt a Török és a Habsburg Birodalom között. A határ belső oldalán létrehozott Katonai Határőrvidék valójában egy zonális biztonsági rendszert jelenített hosszabb ideig.

A győztes Habsburg hatalom abból indult ki, hogy lényegében szabadon rendezkedhet be Magyarország felszabadított területein. Ezt a magyar nemesség nem fogadta el, s egy éles, folyamatos alkotmányos vita bontakozott ki. A török hódoltság időszakában az Alföld területén a korábbi megerendszer és beosztás szinte feledésbe merült, s a Dél-Dunántúl megyéi között is éles viták bontakoztak ki a korábbi megyei határokat illetően.

1699-ben Horvátország ismét külön kormányzati formát kapott, s most már egyértelműen a megnagyobbodott, új területre vonatkoztatták a megnevezést. A báni táblán résztvevő megyék csak együttesen küldtek képviselőket a magyar országgyűlésbe, s nem megyéenként.

A Dráva–Duna vonal területeit a török alóli felszabadítás után nem csatolták vissza az Anyaországhoz, hanem 1700-tól a Szlavón Kamara igazgatta azokat. Nem állították vissza a korábbi megyei területi beosztást sem.

1723-ban kialakították a kerületi beosztást, melynek meghatározásakor, s elnevezésekor is (Dunán inneni, Dunán túli, Tiszán inneni, Tiszán túli) a folyók játszottak meghatározó szerepet. Az országgyűlésen folyamatosan követelték a korábbi szlavóniai megyék (Szerém, Valkó, Pozsega) területének a visszacsatolását az országhoz. Ezt a területet tekintették a rendi országgyűlések vitáiban 1699–1745 között Magyarország „Drávántúli, ötödik kerületének”. (A Dráva így egyszerre lett kerületi határ és alkotmányos viták tárgya.)

Az 1741. évi XVIII. tc. intézkedett a szlavóniai megyék területének a visszacsatolásáról, de úgy, hogy egyben a horvát bán joghatóságát is megerősítette a terület felett. 1746-ban az uralkodó formálisan is visszaállította a korábbi három történelmi megyét (nem teljesen a korábbi területi struktúra alapján), s követeik megjelentek Zágrábban a báni táblán, valamint megyéenként közvetlenül a magyar országgyűlésben is.

Bél Mátyás történeti földrajzi iskolája még latin nyelven foglalta össze az ország történetileg változó közjogi, területi és közigazgatási struktúráját. Már a nyomtatott munka címlapja is hangsúlyozta a folyók szerepét, hiszen a címerpajzson az ország nagy folyói, s köztük a Dravus és a Savus jelentek meg.

II. József az 1785-ben kibocsátott rendeletében a történelmi Magyarország területét tíz közigazgatási kerületre tagolta. A közigazgatási reform során a felvilágosult abszolutizmus szellemében racionális megoldásokra törekedett, de a magyar megyék ellenállása rendkívül erős volt személyével és reformjával szemben.

Különösen nagy felháborodást váltott ki a reform és beosztás Zala megyében, melyet a Zágráb központtal kialakított kerületbe soroltak be. (Zágráb közigazgatási térszervező szerepe mélyen benyúlt az Anyaország testébe, a Balaton északi sarkáig ért.) Kisebb volt a felháborodás Pécsen, melynek kerületébe került Baranya, Somogy és Tolna mellett Verőce, Szerém és Pozsega megye is.

II. József a reform során teljes egészében figyelmen kívül hagyta a Dráva lehetőségét, s nem volt tekintettel semmilyen korábbi közjogi kapcsolatra, illetve történelmi struktúrára sem a Dráva völgyében.

II. József halála után visszaállt a korábbi területi beosztás, de megkezdődtek a reformviták. Ez annál is fontosabb volt, mert sem a politikusok, sem pedig a statisztikusok nem voltak mindenre kiterjedően tisztában az ország belső közjogi struktúrájával. II. József az első lényegében modern magyar népszámlás megszervezésével és végrehajtásával (1784–1787) jelentős mértékben hozzájárult az ország, s benne a Dráva-völgy demográfiai viszonyainak a megismeréséhez (DANYI D.–DÁVID Z. 1960).

A Drávával határos három magyar megyében (Zala –226 069 fő, Somogy – 166 124 fő, Baranya – 174 801 fő, így összesen mintegy 567 ezer ember élt. A Dráva másik oldalán elhelyezkedő két megyében (Varasd (Varaždin) – 88 557 fő, Verőce (Virovitica) – 117 003 fő), összesen mintegy 205 ezer ember élt, nem számolva a Határőrvidék határos területein élőket.

A szűkebb értelemben vett Dráva-völgy nem tartozott sem a legnépesebb, sem pedig az érintett megyék legsűrűbben lakott területei közé. A települések lélekszáma alacsony volt, egyedül Eszék jelent meg népesebb központként.

A korabeli magyar politika mellett a magyar történeti és földrajztudomány is nyomon követte a folyamatokat. Az első magyar nyelvű modern földrajzi monográfiában (SZALLER GY. 1796) az ország határainak a kérdése, s közte a Dráva ügye is, már tudatosan fogalmazódott meg.

A Dráva Szaller megfogalmazása szerint „...Somogy és Baranya vármegye szélein folydogál, határt vetvén a Magyar és Tót, és ismét Magyar és Horvát Országok közt...” (p. 21.) Szaller számára evidencia, hogy a Muraköz Zala megye része, valamint Légrad is. Somogy megyét „délre a Dráva keríti”, Baranya megyét délről „Tóth Ország” határolja. Vas megye kapcsán Szaller egyértelműen különbséget tett a horvátok és a tótok (vendek, szlovének) között. A monográfiához mellékelte térképen a Dráva egyértelműen jelezve és kiemelve töltötte be a közjogi határ szerepét Horvátország és Tótország felé.

A reformkor időszakájában a magyar politikai elit körében permanens „ország-értelmezési” vita folyt, nevezetesen, hogy hányféle értelemben lehet használni Magyarország területi és közjogi fogalmát. A jogász végzettségű, statisztikus Fényes Elek az 1830-as évektől megjelenő munkáiban négyféle (legszorosabb, szoros, tágas, legtágasabb) értelemben használta. Az Anyaország jelentette a legszorosabb ország-fogalmat, mely Horvát- és Tótország hozzá számításával vált „szoros értelművé”.

A reformkor nem csak a gazdasági, társadalmi, politikai modernizáció kérdését hozta a felszínre, hanem új módon vette fel a nyelvi, nemzetiségi kérdéseket is. A latin a magyar közéletben „bevett, közös politikai és érintkezési nyelvi közösséget jelentett évszázadokon keresztül”. A magyar államnyelv kérdésének az előtérbe kerülése óhatatlanul negatív érzelmeket váltott ki Horvátországban. A nemzeti-nemzetiségi kérdések előtérbe kerülése a későbbiekben mindkét fél részéről elvezettek egyfajta társadalmi, politikai mozgástér-beszűküléshez.

1847-ben Széchenyi István publikálta közlekedésfejlesztési koncepcióját, mely valójában egy teljes fejlesztési, modernizációs programként értelmezhető (SZÉCHENYI I. 1847). A koncepcióban jelentős szerepet kapott a vasúthálózat, az úthálózat, a hajózó csatornák tervezése, illetve fejlesztése. Fiume (Rijeka) közlekedési, külkereskedelmi és nemzetstratégiai szerepe, illetve lehetősége itt fogalmazódott meg először a leginkább átfogóan. Széchenyi tudatosan számolt a Dráva és a Száva potenciális lehetőségeivel.

Az 1848-as magyar forradalom területi problematikája – magyar részről – nem Horvátország, hanem Erdély tekintetében fogalmazódott meg, nevezetesen az „Unió”. A liberális magyar politikai elit nem törekedett Horvátország helyzetének radikális átalakítására, ez sokkal inkább a horvátok körében fogalmazódott meg.

A magyar kormány a népképviseleti országgyűlési választások során a három alsó-szlavóniai megyében (Verőce, Pozsega, Szerém) meg kívánta rendezni a választásokat, ami hihetetlenül nagy felháborodást váltott ki Horvátországban.

1848 nyarán Táncsics (Stancsics) Mihály, aki jelentős földrajzi tudományos publicisztikai és oktatási tevékenységet is folytatott, megválasztott országgyűlési képviselőként készítette el közigazgatási területi, s egyben modernizációs reformtervét. A tervben figyelmen kívül hagyott minden történeti kapcsolatot és meghatározottságot, az országot nagyjából azonos nagyságú négyzetekhez hasonló formációkra osztotta fel (Hajdú Z. 2001). A terv szerint Zágráb megye határos lett volna többek között Baranyával, Varasd Baranyával, Somoggyal, Veszprémmel, Zalával. A Dráva vonalát teljesen figyelmen kívül hagyta a szerző. (Az országgyűlési képviselők elszörnyedtek a terven, nem is került megvitatásra.)

Az 1848-as forradalom és az 1849-es magyar szabadságharc leverése után az osztrák abszolutizmus új módon rendezkedett be a történelmi Magyarország egész területén. 1849 novemberében császári nyílt parancs tagolta fel a történelmi Magyarországot 5 egyenrangú koronartományra. Külön koronartomány lett Horvát–Szlavon Királyság, Fiumével és a tengerparttal. Bach második reformja az alapfelosztást megtartotta (Fényes E. 1857), de némileg módosított területi konfigurációt alakított ki. Az abszolutizmus jelentős szakaszokon a Drávát tette meg a koronartományok határává, illetve a Muraközben a Murát.

Az abszolutizmus időszakában megjelent (1850) „Hármas Kis Tükör” „Szala” vármegyét bemutató versikéje úgy kezdődik, hogy: „Muraköz tartozik Szala vármegyére” (p. 60.), hogy majd a diákok megtudhassák, hogy a történeti-közjogi evidenciával szemben: „Mióután 1848. szeptember 10-én báró Jelasics József horvátországi bán hadserege horvát és rácz határőrző vidéki katonákból a Dráva folyón Légrádnál Magyarországra bejött, s a Muraközt lefoglalta, azóta az ideiglenesen Horvátországi Varasd s Kőrös megyéhez van csatolva (pp. 62–63.).

A vasúthálózat kiépítése, a modernizációs korszak a Dráva-térségét viszonylag korán elérte. A Budapest–Balaton–Nagykanizsa–Murakeresztúr–Csáktornya (Čakovec) Trieszt összeköttetés kiépítése (1860–1861) a történelmi gazdasági-kapcsolati tengely mentén, de attól északabbra történet, s alapvetően az osztrák érdekeket tükrözte.

A vasútépítés egyik fontos regionális hatása lett Nagykanizsa fejlődésének erőteljes megnövekedése, mely már korábban is bekapcsolódott a távolsági- és gyarmatáru forgalomba. Nagykanizsa valóságos regionális fejlesztő hatást gyakorolt a Dráva-völgy felső szakaszán.

2.4.1. A katonai határőrvidék kérdésköre

Az egész török utáni korszak egyik legsajátosabb problémája a katonai határőrvidék volt. A mohácsi vereség után megindult a török elleni védekezés új szervezeti formáinak kialakítása, melynek során királyi rendelkezésekkel (a magyar törvényhozás nem cikkelyezte be, ezért a magyar történeti közjog mindenkor alkotmányellenesnek tekintette a képződményt) megkezdődött az ország déli részein a közvetlen katonai igazgatás alatt álló, ún. „Katonai Határőrvidék” szervezése.

A Határőrvidék területe közvetlenül a bécsi haditanács igazgatása alatt állott, szervezetileg ezredekre, századokra tagolódt, s a házközösség intézménye volt alapegysége.

1699-ben a karlócai béke után a Maros–Tisza–Duna–Száva vonala vált az ország déli határává. A Szávai Határőrvidék területe a folyó északi partján található Rácsától, a Boszut-patak torkolatától az Una folyóig húzódt.

A Dráva szempontjából a Varasdi Határőrvidék kialakítása fontos változás volt. Ennek a megszervezése nem volt indokolható egyértelműen a török elleni védelemmel. Egy

időben szinte szigetként helyezkedett el, nem volt kapcsolata a többi területtel. A Répás-kerületre kiterjedt hatósága. A Varasdi Generalátus védelmi területét két ezredre tagolták. A polgárosítását 1871-ben kezdték meg, de csak az 1882-es törvényi szabályozásokkal vált lezárttá a katonai közigazgatás e szakaszának története (Császár Z. 2001, pp. 43–49).

A Határőrvidék intézménye fennállása alatt jelentős társadalmi, politikai, etnikai változásokat idézett elő a magyar–horvát szállásterületek határán, a magyarok letelepedését gátolta, a szerbeket támogatta, a horvátokét elnézte.

A Katonai Határőrvidék meghatározó védelmi eleme a Száva vonala volt, a Dráva e struktúrában nem játszott érdemi szerepet. Ugyanakkor a katonai és polgári közigazgatás tudatos szétválasztása jelentős gondokat is okozott a Dráva völgyének déli részén elsődlegesen.

2.4.1.1 A Répás-kerület ügye

A Határőrvidék részévé vált a Dráván-inneni magyar Anyaország területéből a „Répás-kerület”, melynek ügyét az érintett Somogy megye folyamatosan az országgyűlés napirendjén tartotta, (1751. évi XIII. tc., 1790. évi LXIII. tc., 1802. évi XXVII. tc.) de visszacsatolását nem tudta elérni. A megye többször kifejtette, hogy a kerület a Dráván innen helyezkedik el, s történetileg természetes módon Magyarországhoz, s azon belül Somogy megyéhez tartozott.

Az 1802-ben kiküldött országgyűlési bizottság a hosszú vita során 1807 januárjában megállapította, hogy „...Magyarország és Horvátország között a természetes határ a Dráva és nem a Zsdála vize”, s így a területet vissza kellene csatolni Magyarországhoz, de a Répás-kerület helyzete ennek ellenére nem változott, a megoldást lényegében elhalasztották, illetve egyéb feltételekhez kötötték.

A kerületben a horvát törvények voltak érvényben, így a kötelező oktatási nyelv is a horvát volt. Hiába laktak közel a magyar tömbhöz, illetve a közjogi-közigazgatási határon innen az itt élő magyarok, hiába tarthattak szabadon gazdasági kapcsolatokat a magyarországi területekkel, a lakosság gyorsuló ütemben horvátosodott el.

Külön fájdalma volt a magyar, különösen a somogyi politikai elitnek a „Répás-kerület” lakosságának elhorvátosítása. Úgy látták, hogy Góla és Gotala magyar lakossága rohamosan horvátosodott el, míg Zsdála 1600 lakosából 1200 vallotta magát magyarnak, s a település lakossága az 1900-as évek megfogalmazása szerint „még tartja magát” nyelvében.

2.4.1.2. A Muraköz problematikája

A Muraköz kis területű egység volt, de sajátos politikai földrajzi helyzete miatt a török támadások időszakában az országgyűlés többször, többféle megközelítésben érintette, szabályozta helyzetét, illetve különböző jellegű viszonyait: 1569: XIX. tc., 1602: XIV. tc., 1604: VIII. tc., 1608: XV. tc., 1613: VIII. tc., 1618: XLIX. tc., 1622: XXXVI. tc., 1625: XIX. tc., 1630: III. tc., 1655: XII. tc. A török kiűzése után a térség elveszítette „kiemelt törvényi kapcsolatrendszerét”, de a későbbiekben is bonyolult kérdések vetődtek fel vele kapcsolatban.

Zala megye számára a Muraköz mindenkor megyei jellegű „kihívásként” jelent meg. Sokáig saját járási közigazgatási szervezését, lakosságának ellátását illetően vetődtek fel gondok (BÁTORFY L. 1873, GÖNCZY F. 1895).

1850–1860 között Horvátország önálló koronataromány volt, s hozzá csatolták a Muraközt is. Az alkotmányosság helyreállítása után természetesnek tekintette Zala megye a terület visszaszerzését. A megyei vezetés sajátosan érvelt, a Dráva történelmi me-

gyehatár volt mindig, így nem lehet a Mura a megye határa, hanem annak vissza kell kerülnie a Drávára.

A megye szülötte, Deák Ferenc, Zágráb megye körlevelét vitatva (DEÁK F. 1861) nem csak az ország, de Zala érdekében is politizált. Deák gondolkodásában és érvelésében az alkotmányos és a területi strukturák szervesen összekapcsolódtak. Zala megye – Somogyval ellentétben – sikerrel érvényesítette területi követelését a határvitában.

2.5. A közös határ szerepe a magyar–horvát kiegyezés után

Az 1868-as magyar–horvát kiegyezés keretében úgy rendezték a két országrész államjogi viszonyait, hogy Horvát–Szlavon–Dalmátország társországi státusba került a magyar anyaországgal. A társország belkormányzatában nagyfokú autonómiát élvezett. Gazdasági, közlekedési, pénzügyi, állampolgársági tekintetben azonban semmilyen elválasztó vonal nem jelent meg a két országrész között. Fiume státusza mindvégig vitatott maradt Magyarországon és Horvátország között, csak „ideiglenes” szabályozásra került sor.

A kiegyezés után a vasútépítések tekintetében a magyar állami és a magánérdekek kerültek előtérbe. 1867-től 1887-ig kiépült az országos, a nagytérégi, valamint az interregionális kapcsolatokat szolgáló gerinchálózat:

- Kiépült a Nagyvárad–Baja–Dombóvár–Kaposvár–Gyékényes–Zágráb–Fiume vasúti összeköttetés, mely az alföldi gabonát jutatta el a kikötőbe, s egyben létrehozta a közvetlen Budapest–Zágráb–Fiume történelmi tengelykapcsolatot is.
- 1868-ban megépült a Pécs–Barcs–Nagykanizsa közötti vasútvonal, mely lényegében a Dráva magyarországi partjának hosszú távú modernizációs tengelyévé vált. Megindult a nagyobb központok még gyorsabb fejlődése, különösen Barcs vált vonzó befektetési területté.
- Az 1870-ben megépült „kanyarvasút” (Villány–Magyarbóly–Eszék–Gombos a Dráva-völgy keleti részét kapcsolta be a forgalomba
- 1887–1914 között lényegében befejeződött a területen a rácsos jellegű (mindkét parton futó, illetve a folyón keresztül összekapcsolt) hálózat kiépülése

A három határmenti magyar (Zala, Somogy, Baranya), valamint a túlpárti három horvát megye (Varasd, Belovár–Kőrös, Verőce) kapcsolataiban a kooperáció és a verseny egyaránt megjelent. Közös volt az érdekeltségük az infrastruktúra fejlesztésében (vasút, hajózás), de a szűkebb értelemben vett piaci szegmensben inkább már a verseny volt a meghatározó.

A határmenti megyék központjai, illetve a Drávához közel eső első városvonal (funkcionális értelemben tekintve a városokat) népességi szempontból eltérő mértékben fejlődtek, közös sajátosságuk, hogy nem váltak igazán nagyvárossá. A magyar oldalon Pécs és Nagykanizsa fejlődése szembeszökő, míg a horvát oldalon leginkább Eszék gyarapodása emelhető ki. A dualizmus korszaka nem csak a politikai strukturák tekintetében hozott új helyzetet, hanem a gazdasági és a lakossági kapcsolatok szinte minden szegmensében.

A magyarság etnikai szempontból „nem gyarmatosította” Horvát–Szlavon–Dalmátországokat. 1900-ban mintegy 90 ezer, 1910-ben pedig több mint 100 ezer magyar anyanyelvű lakos élt a társországok területén. 1900-ban a társországok területén mintegy 140 ezer, 1910-ben pedig 170 ezer magyarul is tudó személyt regisztráltak.

A magyar politikai és tudományos elit mindkét időszakban úgy vélte, hogy a horvátok manipulálták a lakosság nemzetiségi adatait, s a magyar anyaelvűek száma lényegesen

magasabb volt a társországokban, az utolsó népszámlálás időszakában mintegy 200 ezer főre tették az ott élő magyarok számát.

A Dráva-határ szempontjából tanulságos a népesség települési megoszlása: nem a közös határ közelsége, avagy távolsága határozta meg elsődlegesen a magyar lakosság letelepedését, hanem a gazdasági lehetőségek. A magyar cselédek „kivándorlása” (valójában egy gazdasági téren belüli áttelepülése) az 1860-as években erősödött fel Szlavónia irányába. Különösen a nagybirtokok telepítettek magyar mezőgazdasági munkásokat, akik állandó lakossá váltak, sőt gazdaságilag fokozatosan teret is nyertek.

A Határőrvidék feloszlatása után a gazdaparaszatok egy része indult el részben a Dráva-menti területekre, kisebb részben a „hegyeken túlra”. Korábbi piaci-személyes kapcsolatai alapján felismerte a zalai, somogyi, baranyai gazdák egy része, hogy otthoni 3–4 holdas nagyságú földjéért a Dráva-mentén 15–20, a hegyeken túl 20–30 holdat is vásárolhat, s a vásárlási-áttelepülési folyamat meg is kezdődött. A Dráva nem elválasztotta két partjának lakóit e tekintetben, hanem a dunántúli parasztagdák területeket vásároltak Verőce, Pozsega, Belovár megyében. Történtek olyan esetek is, amikor a vásárlás és áttelepülés azzal járt, hogy „teljes gazdasági és társadalmi” egységek települtek át. A korabeli elemző úgy látta: „Ha kezünkbe vesszük Horvát–Szlavónországok térképét és a rendelkezésünkre álló statisztikai adatokat, megállapíthatjuk, hogy a kapcsolt országokban való letelepedés négy főirányban és több főrajban történt” (MARGITAI J. 1918, p. 23.). A folyamatot úgy minősítették, hogy az „egy kis vérnélküli új honfoglalás volt, nem karddal, buzogánnyal, hanem az ész és a munka fegyverével”. A befogadó közeg nem volt minden tekintetben megelégedve ezzel a folyamattal. Az új jövevényeknek szembe kellett nézniük új szállásterületük nagyrészt ellenséges környezetével.

Az 1900-as népszámlálás időszakában 219 politikai község volt a társországok területén, melyekben 50 főnél több magyar anyanyelvű lakost írtak össze, s ezekben élt a magyarság többsége, mintegy 77 ezer fő. Mintegy 14 ezer magyar valódi diaszpórában élt a társországok területén, számuk nem érte el az 50 főt az általuk is lakott községekben.

A római katolikusok esetében a magyarok elhorvátosodása gyorsabban bekövetkezett, míg a protestáns magyarság esetében az identitásörzés vallási (elkülönítő) alapja erősebb volt, bár a korabeli politikai és vallási irodalom számon tartott egy elhorvátosodott, eredetileg református magyar községet is.

A vasútépítés és üzemeltetés sajátos mozgásokkal járt, hiszen a horvátországi és boszniai vasútvonalakat a MÁV üzemeltette, s a személyzet jelentős része magyar nemzetiségű volt. A MÁV sajátos szerepet játszott a térség modernizációjában, s egyben a „magyar gyarmatosítás” legfontosabb hordozójává is vált.

A MÁV vállalta fel a vasútvonalakkal az új szállásterületre került magyar vasutasok gyermekeinek magyar nyelvű tanulási lehetőségeinek a biztosítását, 1890-ben Kamerál-Moravicán, 1894-ben Bródban (Slavonski Brod), Vinkovcin, Zimonyban (Zemun, ma Belgrád része), 1896-ban Zágrábban, 1897-ben pedig Eszéken nyitotta meg a magyar nyelven oktató iskoláját.

Horvátország területén az uradalmak, illetve magyar nemzetiségű települések egyházi tartottak fenn még elemi népiskolákat. Az iskolák létrehozása minden esetben kiváltotta a horvát hatóságok, egyházi személyek, s részben a környező lakosság gyanakvását, egyes esetekben rosszindulatú reakcióját. (A horvátok a magyar tannyelvű iskolákban autonómiájuk megsértését látták egyértelműen, s ezért politikai síkra terelődött minden iskola ügye.)

A Horvátországban, Szlavóniában és Boszniában élő magyarok (nem csak vasutasok) „védelmére és gondozására” 1904-ben létrejött a Julián-egyesület, mely jelentős szakirodalmi feldolgozásokat, sőt kutatásokat is végzett ezen a területen (MARGITAI J. 1918) A századfordulótól kezdve a magyar–horvát viszony nem csak az országos, a

nagypolitika, hanem a települési közösségek szintjén is inkább éleződött, semmint kiegyenlítődtől volna.

A Dráva-hajózás modernizálása mindkét fél részére jelentős kérdés volt, s elsősorban az áruszállításban nyert teret. Mindkét part számára nagy forgalmat bonyolított le Barcs. Barcs modernizálódása jelentős részben a két országrész nagytársasági, kereskedelmi kapcsolatainak alapult (ERDŐSI F. 1971).

A folyó két partját sok helyen összekötő kompközlekedés a mikrotársasági kapcsolatokban játszott lényeges szerepet. A Dráva két partján élő vegyes nemzetiségű lakosság sokoldalú gazdasági és interetnikus kapcsolatokat alakított ki. A dualizmus időszakában megjelenő Baranya, Somogy és Zala megyei újságok „jelentései szerint” a Dráva-mentén a helyi társadalmak és közösségek szintjén természetes volt a „két-parti birtoklás”, a gazdák viszonylag széles körének mindkét parton voltak területei, különösen a szőlők és a szántók voltak érintve ebben a tulajdonlásban. A békeszerződés után a korábbi két-parti gazdálkodás „kettős-birtoklásra” változott, amely azt jelentette, hogy a gazdáknak már két (egymással ellenséges viszonyban álló országban) voltak területeik.

Az I. világháború előtt (1913-ban) mind a teher, mind pedig a személyforgalom koncentrált volt a magyar–horvát területek között (EDVI-ILLÉS A.–HALÁSZ A. 1921). A forgalom döntő része az országos jelentőségű Budapest–Zágráb–Fiume, ill. a nemzetközi forgalmat is lebonyolító Budapest–Szabadka (Subotica)–Belgrád vasúti fővonalon zajlott le. Ezekhez képest a „belső pályák” forgalma csak kiegészítő jellegű volt.

A Dráva két partja között megjelentek mind a komplementer, mind pedig a kompetitív jellegű területi munkamegosztás elemei, de a munkamegosztási kapcsolatok intenzitása – leszámítva az országos tengelyeket – valójában nem volt intenzív.

Ha megnézzük a MÁV 1918. évi hivatalos menetrendjét, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a személyforgalom intenzitása, a kapcsolattartás lehetősége a vasúti fővonalakon kiemelkedően jó volt a két országrész között, de a mellékvonalak is lehetőséget teremtettek a rendszeres, a napi igényekhez igazodó kapcsolattartásra.

A gazdasági kapcsolatok elmélyülése, a migrációs mozgások Dráván-keresztüli intenzifikálódása ellenére az ország két része közötti feszültségek nem csökkentek, hanem növekedtek. A nagypolitika szintjén a horvátok fokozatosan érlelték az elszakadás gondolatát, illetve szervezkedtek annak végrehajtása érdekében.

A dualizmus időszakában a Horvátországgal határos magyar megyékben megjelenő napilapok „másik partról származó információinak és szomszédságképének feldolgozása - melyet még nem fejeztünk be teljesen - azt jelzi, hogy egyszerre jelent meg az érdeklődés (hírek, érdekességek, sajátosságok, furcsaságok, vásárok stb.) valamint a „másság tudatához kötött tartózkodás”. Hiába jött létre a nagypolitika szintjén a két országrész között a „kiegyezés”, a legérintettebbek között is inkább a tartózkodás tekinthető jellemzőbb mentalitásnak.

Rendkívül izgalmas a közös múlt kezelésének kérdésköre, közvetlenül az unió felbomlása után (BAJZA J. 1925). A „magyar–horvát unió” a két világháború közötti magyar tudományos megítélések szerint – nem minden megosztó, manipulációs szándék nélkül – valójában nem is a horvátok, hanem döntően a szerbek törekvései alapján bukott meg, illetve számolták fel.

3. ÖSSZEGRÖZÉS

A magyar–horvát viszony a XI. századtól kezdve a külső és belső fejlődés és feltételek függvényében sokszor változott, de – a gyakori viták ellenére – 1848-ig alapvetően megőrizte a békés jelleget. A magyar anyaország és a horvát „részállam”, „társország” területe-

te között húzódó közjogi jellegű határ többször változott, sajátos módon úgy, hogy a „hódító magyar állam” szűkebb értelemben vett anyaországi területe fokozatosan visszaszorult a Száva-határról a Dráva–Duna vonalára, Horvátország területe pedig fokozatosan gyarapodott.

Az etnikai szállásterületek alakulása is sajátos, hiszen a honfoglalás után kialakuló, majd stabilizálódó szállásterületi rendszerben a mohácsi vereségtől kezdve a magyarság szállásterülete fokozatosan szűkült, a horvátok és a szerbek pedig teret nyertek.

Az 1920. évi trianoni békeszerződés nem a korábbi közjogi–közigazgatási határt ismerte el államhatárként, hanem egyes szakaszokon (Muraköz, Baranya-háromszög) a magyar anyaország területéből is elszakított, s az új Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolt részeket. A határváltozások következtében a Dél-Dunántúl területe az új államhatárok között periférikus jellegűvé vált. Horvátország különböző részeinek helyzete az új délszláv államtérben ellentmondásosan alakult.

4. IRODALOM

- ANGYAL E.** 1970: Magyar–horvát kapcsolatok a historiográfiában. Dunántúli Tudományos Gyűjtemény, No. 98. Budapest
- BAJZA J.** 1925: A magyar–horvát unió felbomlása. Szent István Akadémia. Budapest
- BAJZA J.** 1941: A horvát kérdés. Budapest.
- BAK B.** 1997: Magyarország történelmi topográfiája. (A honfoglalástól 1950-ig.) História Könyvek. Budapest
- BALOGH P.** 1902: A népfajok Magyarországon. M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Budapest
- BARÁTH T.** 1943: Az országépítés filozófiája a Kárpátmedencében. Kolozsvár.
- BÁTORFY L.** 1873: A muraközi kérdés. Nagykanizsa.
- BÁTORFY L.** 1876–78: Adatok Zala megye történetéhez, I–V. köt. Nagykanizsa.
- BACSA G.** 1998: A magyar–jugoszláv (S.H.S.) határ megállapítása és kitzúzése. Püski, Budapest.
- BENDA K.** (főszerk.) 1983: Magyarország történelmi kronológiája, I–IV. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest
- BOGNAR, A.** 1991: Changes in the ethnic composition in Baranja. – Geographical Papers, No. 8, pp. 301–325.
- BORRI, R.** 2001: L'Europa. (Nell'antica Cartografia.) Ivrea, Priuli and Verlucca.
- CSÁNKI D.** (szerk.) é.n.: Somogy vármegye. Budapest.
- CSÁSZÁR Z.** 2001: A horvátországi katonai közigazgatás felszámolása a XIX. század második felében. In: HAJDÚ Z.–PAP N.–TÓTH J. (szerk.) Az átalakuló Balkán politikai földrajzi kérdései. II. Magyar politikai földrajzi konferencia, Pécs, pp. 43–49.
- DABINOVIC, A.** 1944: Horvátország és az Árpádok. Dunántúli Tudományos Intézet, Pécs
- DANYI D.–DÁVID Z.** (szerk.) 1960: Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787).
- DEÁK F.** 1861: Zággráb megye körlevele és az egyesülés. Budapest.
- DEÉR J.** 1931: A magyar–horvát államközösség kezdetei. Budapest.
- DÖMJÉN M.** 1931: Somogy megye Trianon után. Budapest.
- ERDŐSI F.** 1971: Adatok a Dráva-hajózás múltjából. – Közlekedéstudományi Szemle, 36. évf. pp. 348–354.
- ERDŐSI F.** 1996: A Kárpát-medence közlekedési hálózatának alakulása és nemzetközi kapcsolatai. In: FRISNYÁK S. (szerk.) A Kárpát-medence történelmi földrajza. BGYTF, Nyíregyháza, pp. 225–238.

EDELÉNYI-SZABÓ D. 1918: Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. Budapest.

EDVI-ILLÉS A.–HALÁSZ A. 1921: Magyarország gazdasági térképekben. Pallas Nyomda, Budapest

EMLÉKIRAT A MURAKÖZNEK MAGYARORSZÁGHÓZ VALÓ TARTOZÁSA ÜGYÉBEN. 1920. Budapest

FÉNYES E. 1839: Magyar Országának s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statistikai és geographiai tekintetben, I–IV. Trattner Károly, Pest

FÉNYES E. 1842–1843: Magyarország statisztikája, I–III. köt. Trattner Károly, Pest

FÉNYES E. 1847: Magyarország leírása. Beimel, Pest

FÉNYES E. 1857: Az Ausztriai Birodalom statisztikája és földrajzi leírása. Heckenast Gusztáv, Pest

FERDINÁNDY G. 1902: Magyarország közjoga. Budapest.

FÜR L. 2001: Magyar sors a Kárpát-medencében. (Népesedésünk évszázadai, 896–2000.) Budapest.

GÁRAY Á. 1914: Szlavóniai régi magyar faluk. Budapest.

GÁL I. (szerk.) 1942: Magyarország és a Balkán. Magyar Külügyi Társaság Balkán-Bizottsága. Balkán-Könyvtár, No. 1. Budapest

GONDOS J. 1913: Somogy vármegye földrajza. Budapest.

GÖNCZI F. 1895: Muraköz és népe. Budapest.

GYALAY M. 1989: Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon, 1723–1918. I–III. kötet, Budapest

GYÖRFFY GY. 1970: Szlavónia kialakulásának oklevélkritikai vizsgálata. – Levéltári Közlemények, pp. 223–239.

GYÖRFFY GY. 1977: István király és műve. Budapest.

HAJDÚ Z. 1995/a: A Dél-Dunántúl politikai földrajzi helyzetének történeti változásai. In: HORVÁTH Gy. (szerk.): A Dunántúl szolgálatában. MTA RKK, Magyar Történelmi Társulat Dél-Dunántúli Csoportja, Pécs, pp. 113–133.

HAJDÚ Z. 1995/b: A magyar államtér változásainak politikai földrajzi szemlélete a magyar földrajztudományban. – Tér és Társadalom, No. 3–4, pp. 111–132.

HAJDÚ Z. 1996: A magyar–horvát határmenti kapcsolatok dilemmái. In: PÁL Á.–SZÓNOKINÉ ANCSIN G. (szerk.): Határon innen – határon túl. JATE, JGYTF, Szeged, pp. 306–312.

HAJDÚ Z. 2001: Magyarország közigazgatási földrajza. Dialóg Campus, Budapest–Pécs

HEGEDŰS L. 2005: A dunántúli kivándorlás és a szlavóniai magyarság. Budapest.

HIRSCH A. 1903: Somogy vármegye gazdasági monográfiája. Budapest.

HOLUB J. 1916: Zala vármegye kiterjedése és határai a középkorban. Budapest.

HOLUB J. 1919: Zala megye története a középkorban. Pécs.

HORVÁTH S.–THALLÓCZY L. (szerk.) 1912: Alsószlavóniai okmánytár. Budapest.

HÓMAN B. 1910: A zágrábi püspökség alapítási éve. Budapest.

HRVATSKI POVIJESNI ZEMLJOVIDI. 2000. Zagreb, Skolska knjiga.

HUNEALVY J. 1863: A Magyar Birodalom természeti viszonyainak leírása, I. köt. Pest.

JÁSZI V. 1897: Tanulmányok a magyar–horvát közjogi viszony köréből. Budapest.

JORDAN, P. 1995: Grundzüge der Raumstruktur Kroatiens. – Österreichische Osthefte, Vol. 37. No. 2. pp. 273–307.

KARÁCSONYI J. 1916: Szent László meghódítja a régi Szlavóniát. Budapest.

KLAIC, N. 1971: Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku. Zagreb.

KRING M. 1934: A magyar államhatár kialakulásáról. Budapest.

KRISTÓ Gy. 1988: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest.

- KRISTÓ GY.** 2003: Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon. Szeged.
- KRLEZA, M.–TOPALOVIC, D.** 1996: Croatia and Central Europe – the geopolitical relationship. – *GeoJournal*, Vol. 38. No. 4. pp. 399–405.
- LÓCZI LÓCZY L.** (szerk.) 1918: A Magyar Szent Korona Országainak földrajzi, társadalomtudományi, közművelődési és közigazgatási leírása. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest
- MACAN, T.** 1992: Povijest hrvatskoga naroda. Zagreb.
- MACAN, T.–SENTIJA, J.** 1992: A short history of Croatia. The Bridge, Zagreb
- MAGYARORSZÁG KÖZIGAZGATÁSI ATLASZA, 1914.** 2000, Talma Könyvkiadó, Baja–Pécs
- MARGITAI J.** (é.n.) A horvát- és szlavonországi magyarok sorsa, nemzeti védelme és a magyar–horvát testvériség. Eggenberger-féle könyvkereskedés, Budapest
- MÁRFFY-MANTUANO R.** 1914: Horvát–Szlavon–Dalmátországek autonómiaja s a magyar államiság. Uránia, Budapest
- MISKOLCZY GY.** 1927: A horvát kérdés története és irományai a rendi állam korában. Budapest.
- MOLNÁR K.** 1929: Magyar közjog. Danubia. Tudományos Gyűjtemény, No. 103. III. kiadás, Pécs
- MURAVÖLGYI J.** 1929: Magyarok és a horvátok. Budapest.
- OLÁH M.** 1536/1985: Hungária. Budapest.
- ORTVAY T.** 1871: A horvát–szlávón–magyar határőrvidék kifejlődésének logikája. Temesvár.
- PALUGYAY I.** 1863: A kapcsolt részek története és jogviszonya Magyarországhoz. Budapest.
- PAVLICEVIC, D.** 1996: A review of the historical development of the Republic of Croatia. – *GeoJournal*, Vol. 38. No. 4. pp. 381–391.
- ROGIC, V.** 1995: Historische Geographie Kroatiens. – *Österreichische Osthefte*, Vol. 37. No. 2. pp. 309–324.
- SALLAI J.** 1995: Magyarország történelmi határai a térképeken. Püski Kiadó, Budapest
- SOKCEVITS D.–SZILÁGYI I.–SZILÁGYI K.** é. n. (1994): Déli szomszédaink története. Bereményi Könyvkiadó. Népek Hazája, No. 4. Budapest
- SUBA J.** 1992: A dualista Magyarország államhatárainak változása 1868–1918 között. Budapest.
- SZABÓ PÁL Z.** 1945: Horvátország és mai részei a magyar történelemben. In: TEMESY GY. (szerk.): Földrajzi Zsebkönyv, 1945. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest, pp. 210–233.
- SZALAY L.** 1861: A horvát kérdéshez. Budapest.
- SZALLER GY.** 1796; Magyar Ország földleírásának rövid foglalattya.... Schaffner János, Pozsony
- SZÉCHENYI B.** 1908: A magyar anyanyelvűek Horvát–Szlavónországban. Budapest.
- SZÉCHENYI I.** 1847: A magyar közlekedésügy rendezéséről.
- TOMCSÁNYI M.** 1842: Magyarország közjoga. Budapest, pp. 574
- VÁLYI A.** 1799: Magyar Országának leírása, I–III köt. Buda, Királyi Universitas.